

Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.441.4(477)

Квіт Наталія Михайлівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Квит Наталия Михайловна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданского права и процесса
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Kvit Nataliia

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Ivan Franko Lviv National University
ORCID: 0000-0002-4823-5541*

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИКОНАВЦЯ ЗА ДОГОВОРОМ
ПЕРСОНАЛЬНОГО ЗБЕРІГАННЯ БІОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ
ЗА ВТРАТУ, НЕСТАЧУ, ПОШКОДЖЕННЯ
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ИСПОЛНИТЕЛЯ ПО ДОГОВОРУ
ПЕРСОНАЛЬНОГО ХРАНЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО
МАТЕРИАЛА ЗА УТРАТУ, НЕДОСТАЧУ, ПОВРЕЖДЕНИЕ
CONTRACTORS RESPONSIBILITY FOR LOSS, SHORTAGE,
DAMAGE, ACCORDING TO BIOLOGICAL MATERIAL PERSONAL
STORAGE CONTRACT**

Анотація. Договірні відносини, що виникають на підставі договорів персонального зберігання біологічного матеріалу є новими для

зобов'язального права України. Ця тема раніше не була об'єктом дослідження української правової науки. Саме тому, дослідження питання відповідальності за такими договорами є актуальним. У даній роботі проведено аналіз положень ч.2 та ч.3 ст.950 Цивільного кодексу України з точки зору можливості їх застосування до регулювання підстав цивільно-правової відповідальності за договорами персонального зберігання біологічного матеріалу та підстав звільнення від відповідальності професійного зберігача. Досліджено вітчизняну та іноземну договірну практику щодо регулювання відповідальності виконавця послуг персонального зберігання. Здійснено аналіз та тлумачення, в контексті специфіки досліджуваних відносин, трьох випадків, що звільняють професійного зберігача від відповідальності, а саме: непереборна сила; властивості об'єкту зберігання, про які зберігач, приймаючи його на зберігання, не знав і не міг знати; умисел чи груба необережність поклажодавця. В результаті проведеного аналізу, зроблено висновок про те, що для ефективного застосування аналізованих норм Цивільного кодексу України щодо відповідальності управителя біобанку за втрату, нестачу чи пошкодження біологічного матеріалу, необхідно розробити спеціальні стандарти для документування та фіксації кількості біологічного матеріалу в залежності від його виду, а також порядок його об'єктивної перевірки перед видачею замовнику на предмет відповідності кількісним та якісним показникам. При цьому, зроблено наголос на необхідності встановлення обов'язку виконавця за даним договором, при прийнятті біологічного матеріалу на зберігання, завжди видавати документ, який міститиме всі якісні та кількісні характеристики об'єкту зберігання.

Ключові слова: управитель біобанку, виконавець, договір персонального зберігання біологічного матеріалу, відповідальність, втрата, нестача, пошкодження.

Аннотация. Договорные отношения, возникающие на основании договоров персонального хранения биологического материала являются новыми для обязательственного права Украины. Эта тема ранее не была объектом исследования украинской правовой науки. Именно поэтому, исследование вопроса ответственности по таким договорам является актуальным. В данной работе проведен анализ положений ч.2 и ч.3 ст.950 Гражданского кодекса Украины с точки зрения возможности их применения к регулированию оснований гражданско-правовой ответственности по договорам персонального хранения биологического материала и оснований освобождения от ответственности профессионального хранителя. Исследовано отечественную и иностранную договорную практику по регулированию ответственности исполнителя услуг персонального хранения. Осуществлен анализ и толкование в контексте специфики исследуемых отношений, трех случаев, освобождающих профессионального хранителя от ответственности, таких как: непреодолимая сила; свойства объекта хранения, о которых хранитель, принимая его на хранение, не знал и не мог знать; умысел или грубая неосторожность поклажедателя. В результате проведенного анализа сделан вывод о том, что для эффективного применения рассматриваемых норм Гражданского кодекса Украины относительно ответственности управляющего биобанком за утрату, недостачу или повреждение биологического материала, необходимо разработать специальные стандарты для документирования и фиксации количества биологического материала в зависимости от его вида, а также порядок его объективной проверки перед выдачей заказчику на предмет соответствия количественным и качественным показателям. При этом, сделан упор на необходимости установления обязанности исполнителя по данному договору, при принятии биологического материала на хранение, всегда

выдавать документ, содержащий все качественные и количественные характеристики объекта хранения.

Ключевые слова: управляющий Биобанка, исполнитель, договор персонального хранения биологического материала, ответственность, утрата, недостача, повреждение.

Summary. Contractual relations arising from personal biological storage contracts are new for Ukrainian law of obligations. This topic has not previously been the subject of research in Ukrainian legal science. That is why, the study of the issue of liability under such agreements is relevant. This work analyzes the provisions of part 2 and part 3 of article 950 of the Civil Code of Ukraine from the point of view of their applicability to the regulation of civil liability under contracts for the personal storage of biological material and the grounds for exemption from liability of a professional custodian. The domestic and foreign contractual practice of regulating the responsibility of the contractor of personal storage services has been investigated. The analysis and interpretation in the context of the specifics of the relations under study, three cases that relieve the professional custodian of responsibility, such as: force majeure, properties of the storage object, about which the keeper, taking it for storage, did not know and could not know; intent or gross negligence of the depositor. As a result of the analysis, it was concluded that for the effective application of the considered norms of the Civil Code of Ukraine regarding the liability of the biobank manager for the loss, shortage or damage of biological material, it is necessary to develop special standards for documenting and fixing the amount of biological material depending on its type, as well as the procedure for its objective verification before issuing to the customer for compliance with quantitative and qualitative indicators. At the same time, it has been emphasized, that the obligation of the contractor to issue a document containing all the qualitative and quantitative

characteristics of the storage facility, when accepting biological material for storage, need to established in the legislation.

Key words: Biobank manager, contractor, personal biological storage contract, responsibility, loss, shortage, damage.

Постановка проблеми. Договірні відносини, що виникають на підставі договорів персонального зберігання біологічного матеріалу є новими для зобов'язального права України. При цьому, сфера послуг персонального банкування біологічного матеріалу активно розвивається, а досліджувані договори укладаються українськими споживачами як з вітчизняними управителями біобанків, так і з іноземними виконавцями цих послуг, стаючи підставою виникнення не лише зобов'язальних відносин, що регулюються нормами національного цивільного права, але також є підставою виникнення міжнародних приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. Саме тому, дослідження питання відповідальності за такими договорами є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом дослідження у науці цивільного права переважно виступали питання права розпорядження та права власності на відокремлені людські біологічні матеріали, що певним чином зачіпало також питання відповідальності за їх втрату, а саме можливість застосування відшкодування матеріальної шкоди за аналогією із втратою речі. Зокрема, німецькі дослідники переважно підтримують концепцію поширення режиму речей на такі об'єкти, а отже і можливість відшкодування матеріальної шкоди за їх втрату [1; 2]. Натомість, інші дослідники не поділяють такої позиції та заперечують можливість застосування до відносин, об'єктом яких виступають людські біологічні матеріали, положень речового права, наголошуючи на їх особистому характері [3; 4]. Договірні відносини, що виникають з приводу персонального зберігання біологічного матеріалу досліджувалися [5; 6],

проте питання договірної відповідальності є недостатньо висвітленим, зокрема, в українській цивілістиці, та потребує глибокого аналізу.

Постановка завдання. Метою даної роботи є аналіз можливості застосування ст.950 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7] до регулювання цивільно-правової відповідальності за договорами персонального зберігання біологічного матеріалу, а саме підстав такої відповідальності та підстав звільнення від відповідальності професійного зберігача.

Виклад основного матеріалу. Питання застосування ст.950 ЦК України щодо правового регулювання відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договору персонального зберігання біологічного матеріалу може викликати деякі труднощі. Зокрема, складність полягає у тлумаченні норм про зберігання щодо нестачі, пошкодження біологічних матеріалів. Для розуміння того, що є нестачею, пошкодженням, а також втратою таких особливих об'єктів, необхідно детально фіксувати ці визначення у самому договорі.

Наприклад, в договірній практиці можна зустріти наступні тлумачення: «Втратою (знищенням) вважаються всі ситуації, в яких взятий для зберігання біологічний матеріал буде втрачений (знищений, загублений); буде непридатний до зберігання і це буде підтверджено відповідним письмовим висновком лікаря-спеціаліста, із зазначенням причин за виключенням випадків, коли замовник свідомо погодився на зберігання біологічного матеріалу, який не відповідає встановленим вимогам щодо ступеня життєздатності чи необхідної кількості клітин».

Цікавою є також наступна умова щодо відповідальності: «У випадку втрати біологічного матеріалу з причин, які не залежать від виконавця та які неможливо було передбачити на момент укладення договору з огляду на сучасний стан медичних знань, виконавець звільняється від будь-якої відповідальності». Уявити собі ситуацію, в якій можна було б застосувати

цю умову є достатньо складно. Можливо йдеться про якісь невідомі інфекції, про які виконавець не міг знати і не міг виявити, бо на момент укладення договору не існувало методик їх виявлення та/або про їх існування медицина ще не знала тощо. Загалом, таке формулювання може мати місце, проте доцільно було б доповнити його положенням про покладення обов'язку доведення наявності таких причин на виконавця.

Виходячи із змісту даних правовідносин, нестача біологічного матеріалу може мати місце, якщо, при витребуванні об'єкту зберігання замовником, кількість переданого на зберігання біологічного матеріалу не відповідає кількості, яка фактично була передана. Зокрема, дані щодо кількості біологічного матеріалу часто містяться у сертифікаті, який видається на підтвердження укладення договору зберігання пуповинної крові або ж можуть міститися у додатку до договору. Зокрема, існує варіант зберігання пуповинної крові у декількох пробірках для можливості кількаразового використання і може мати місце ситуація, коли одна з таких пробірок була знищена чи пошкоджена з вини зберігача, а інша залишилася неушкодженою. У цьому випадку, буде мати місце нестача та пошкодження. Але коли мова йде про кількісний показник біологічного матеріалу, може бути складно точно визначити його кількість. Наприклад, кількість стовбурових клітин, чоловічих статевих гамет тощо відслідкувати точно є складно і якщо недобросовісний управитель біобанку візьме без дозволу замовника незначну кількість таких клітин і розмножить їх, створивши клітинні лінії чи використавши для створення не облікованих ембріонів, які будуть нелегально використовуватися, наприклад, для наукових досліджень чи для надання комерційних послуг з омолодження чи запліднення, таке зловживання з його боку буде дуже складно виявити, тим більше, довести. В такому випадку, також, можна буде говорити про нестачу, але тільки якщо це буде можливо відслідкувати та довести. Саме тому, необхідно розробити спеціальні стандарти для документування та фіксації кількості біологічного

матеріалу в залежності від його виду, а також порядок його об'єктивної перевірки перед видачею замовнику на предмет відповідності кількісним та якісним показникам.

Втрата біологічного матеріалу може мати місце у випадку навмисного чи необережного знищення (утилізації) біологічного матеріалу зберігачем або ж знищення даних, які дозволяють провести ідентифікацію біологічного матеріалу. Натомість пошкодження біологічного матеріалу може мати місце у випадку його неналежного зберігання (наприклад, недотримання температурного режиму зберігання чи його біологічного забруднення після його передачі на зберігання). Таке пошкодження не буде вважатися втратою (знищенням) біологічного матеріалу, оскільки воно фактично тягне за собою неможливість його використання за призначенням. Ймовірно, може мати місце ситуація, коли біологічний матеріал через неналежне зберігання повністю не втратив життєздатності, але його якісні характеристики погіршились. У такому випадку можна говорити про пошкодження об'єкту зберігання. Проте щоб це довести також необхідне проведення експертизи та наявність встановлених критеріїв оцінювання цих якісних характеристик, відповідно до визначених стандартів.

В контексті даних відносин щодо відповідальності професійного зберігача за втрату (нестачу) або пошкодження речі потребує тлумачення ч.2 ст.950 ЦК України щодо передбачених у цій статті випадків звільнення його від відповідальності. Зокрема, це три випадки: непереборна сила; такі властивості об'єкту зберігання, про які зберігач, приймаючи його на зберігання, не знав і не міг знати; умисел чи груба необережність поклажодавця.

За загальним правилом, згідно ст.617 ЦК України підставами звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання є випадок або непереборна сила. На практиці випадок («casus») розуміється як будь-які діяння, не викликані чийось наміром чи необережністю, отже безвинна

поведінка порушника. Зокрема, випадковою може бути визнано обставину, передбачити чи попередити які при звичайній обачності було неможливо, але все ж така обставина могла бути передбачена при більшій ніж звичайна обачності боржника. Саме суб'єктивна можливість передбачити настання такої обставини відмежовує випадок від непереборної сили (форс-мажору). У п.1 ч.1 ст.263 ЦК України наведено поняття та ознаки непереборної сили та визначено, що непереборна сила це надзвичайна або невідворотна за даних умов подія. Така подія завжди має мати зовнішній характер, що повністю звільняє від відповідальності особу, яка порушила зобов'язання, за умови, що вона не могла її передбачити або передбачила, але не могла відвернути та ця подія безпосередньо стала причиною завдання збитків чи порушення зобов'язання.

Важливо також наголосити на тому, що вищенаведене у договорі формулювання лише частково регулює питання звільнення від відповідальності у разі настання таких обставин, оскільки із нього незрозуміло, протягом якого часу сторона, яка не може виконати зобов'язання через обставини непереборної сили, повинна повідомити про це іншу сторону, а також в якій формі має бути таке повідомлення. Також необхідно встановити порядок підтвердження факту настання обставин непереборної сили. Всі ці питання мають бути також врегульовані сторонами у договорі, щоб забезпечити реальну можливість посилатися на такі обставини для звільнення від цивільно-правової відповідальності в разі невиконання чи неналежного виконання договору.

В контексті аналізованих правовідносин, всі ці питання мають велике значення, зокрема, у разі виникнення непереборної сили (наприклад знеструмлення внаслідок стихійного лиха), якщо виконавець негайно у письмовій формі повідомить замовника про це, він ще може самостійно організувати перенесення біологічного матеріалу до іншого біобанку з метою його збереження, натомість якщо виконавець не повідомить про це

замовника і зразки внаслідок цього будуть пошкоджені чи знищені, то настання таких обставин непереборної сили не може стати підставою для звільнення виконавця від відповідальності. Тому, обов'язково в договорі поряд із закріпленням положення про звільнення від відповідальності внаслідок непереборної сили, необхідно встановлювати обов'язок сторони, яка не може належним чином виконати своє зобов'язання за договором через такі обставини, негайно як тільки це буде можливо, попередити іншу сторону у письмовій формі про це. Та встановити, що порушення такого обов'язку тягне за собою неможливість порушника посылатися на обставини непереборної сили, як підставу звільнення від відповідальності.

Щодо порядку доведення настання таких обставин, то згідно п. 6.9. Регламенту Торгово-промислової палати України [8], документи, які договірною стороною надає для отримання сертифіката про форс-мажорні обставини повинні свідчити про: надзвичайність таких обставин (мають винятковий характер і знаходяться поза межами впливу сторін); непередбачуваність обставин (їх настання або наслідки неможливо було передбачити, зокрема на момент укладення відповідного договору, перед терміном настання зобов'язання або до настання відповідного обов'язку); невідворотність (непереборність) обставин (неминучість події/подій та/або їх наслідків); причинно-наслідковий зв'язок між обставиною/подією та неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань.

Тому, у договорі можна встановити відсильну умову, зокрема встановивши, що документи, які підтверджують настання непереборної сили повинні відповідати вимогам, встановленим у п.6.9. Регламенту ТПП України.

Підводячи підсумки аналізу такої підстави звільнення від відповідальності як непереборна сила, необхідно зазначити, що для ефективної реалізації такого права сторонам в договорі необхідно погодити наступні умови: здійснити детальне тлумачення поняття та навести

вичерпний перелік випадків, які вважатимуться непереборною силою; встановити порядок та форму повідомлення сторони про настання таких обставин, а також наслідки невиконання обов'язку щодо повідомлення; визначити порядок повідомлення сторони про припинення дії такої обставини; встановити спосіб підтвердження настання такої обставини (вимоги до підтверджуючих документів); встановити можливість дострокового розірвання договору у випадку перевищення граничного строку дії обставин непереборної сили.

Друга підстава в нашому випадку є дуже малоймовірною, оскільки діяльність щодо управління біобанком вимагає професійних знань у цій сфері, що практично виключає можливість незнання ним якихось певних властивостей об'єкту зберігання. З іншого боку, враховуючи, що це є високотехнологічна діяльність та галузь, яка дуже активно розвивається, ймовірно є також ситуація, коли якісь певні властивості того чи іншого біологічного матеріалу ще є не до кінця досліджені і в ході зберігання проявляються якісь нові, дотепер невідомі властивості, які можуть впливати на життєздатність того чи іншого біоматеріалу. Тому, цілком виключити можливість застосування такої підстави звільнення від відповідальності є недоцільно.

Щодо третьої підстави, то умисел чи груба необережність замовника у відносинах зі зберігання біологічного матеріалу також, на перший погляд, є малоймовірною. Все ж, можна уявити ситуацію, коли, наприклад, замовник послуги зі зберігання навмисно приховує чи фальсифікує певні результати його обстежень чи наявність у нього певних небезпечних захворювань, що у подальшому може вплинути на якісні характеристики біологічного матеріалу або навіть спричинити пошкодження чи втрату біологічного матеріалу інших поклаждавців, що входить до складу того ж біобанку. Або ж з грубої необережності при транспортуванні чи заборі біологічного матеріалу тощо (не дотримавшись даних управителем біобанку

інструкцій) спричинив зараження чи втрату життєздатності біологічним матеріалом. При цьому, варто наголосити, що ця підстава може бути застосована лише, якщо управитель біобанку, зі свого боку, виконав усі передбачені інструкціями тестування та процедури перевірки біологічного матеріалу, без яких кріоконсервація біоматеріалу фактично є неможлива бо створює бактеріологічну загрозу.

Щодо можливості застосування ч.3 ст.950 ЦК України, яка передбачає відповідальність зберігача за втрату (нестачу) або пошкодження об'єкта зберігання після закінчення строку зберігання лише за наявності його умислу або грубої необережності, можна зробити висновок, що ця норма суперечить суті даних відносин у зв'язку з необхідністю забезпечення особливих умов зберігання біологічних матеріалів. Виходячи із договірної практики, як правило, наслідками спливу строку зберігання є або продовження дії договору або, за відсутності активної поведінки з боку замовника, протягом встановленого договором строку (як правило, від 1-го до 3-х місяців) проводиться утилізація біологічного матеріалу чи він переходить у розпорядження управителя біобанку. Отже, ситуація, коли біологічний матеріал все ще знаходиться у виконавця після спливу строку зберігання є можливою, а отже ймовірність його втрати чи пошкодження протягом цього часу також може мати місце. Інша справа, що, якщо договір передбачає такий строк, протягом якого зберігач має продовжувати зберігати біологічний матеріал після спливу строку договору, так само як він це робив протягом дії договору, він автоматично бере на себе ризик знищення чи пошкодження, а отже, і відповідальність повинна бути така сама як і під час дії договору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що для ефективного застосування норм ст.950 ЦК України до досліджуваних договірних відносин, необхідно розробити спеціальні стандарти для документування та фіксації кількості

біологічного матеріалу в залежності від його виду, а також порядок його об'єктивної перевірки перед видачею замовнику на предмет відповідності кількісним та якісним показникам. Розробка такого спеціального підзаконного акту профільним міністерством дозволить наблизити нас до європейських стандартів та забезпечити гарантії якості та безпеки тканин та клітин людського походження. У зв'язку із чим, було б доцільно більш глибоко дослідити європейські стандарти документування якісних та кількісних характеристик біологічного матеріалу, які передаються для персонального зберігання.

В результаті аналізу такої підстави звільнення від відповідальності виконавця як непереборна сила, зроблено висновок, що для ефективної реалізації такого права сторонам в договорі необхідно погодити наступні умови: здійснити детальне тлумачення поняття та навести вичерпний перелік випадків, які вважатимуться непереборною силою; встановити порядок та форму повідомлення сторони про настання таких обставин, а також наслідки невиконання обов'язку щодо повідомлення; визначити порядок повідомлення сторони про припинення дії такої обставини; встановити спосіб підтвердження настання такої обставини (вимоги до підтверджуючих документів); встановити можливість дострокового розірвання договору у випадку перевищення граничного строку дії обставин непереборної сили. В контексті цієї пропозиції, перспективним напрямком подальших досліджень може бути розробка відповідних положень, якими необхідно доповнити спеціальне законодавство.

Література

1. Halasz Ch. Das Recht auf bio-materielle Selbstbestimmung: Grenzen und Möglichkeiten der Weiterverwendung von Körpersubstanzen, Berlin Heidelberg, 2011. 360 s.

2. Taupitz J. Wem gebührt der Schatz im menschlichen Körper? Zur Beteiligung des Patienten an der kommerziellen Nutzung seiner Körpersubstanzen // Archiv Für Die Civilistische Praxis, 1991. 191(3). S. 201-246. URL: www.jstor.org/stable/40995474
3. Пунда А.О. Право на распоряжение анатомическими материалами в системе неимущественных прав // Вестник Московского университета МВД России. 2007. №1. С.41-42.
4. Petrini C. Ethical and legal considerations regarding the ownership and commercial use of human biological materials and their derivatives // Journal of Blood Medicine. 2012. Vol.3. PP. 87-96.
5. Fink S. Einwilligung und vertragliche Regelungen zur Entnahme von Körpersubstanzen, deren Aufbewahrung und Verwendung in Biobanken // Inauguraldissertation zur erlangen des akademischen Grades Dr. der Rechte. Univ. Mannheim, 2005. 261s.
6. Квіт Н. Договір персонального зберігання біологічного матеріалу – нова договірна конструкція в сучасному цивільному праві України // Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар.наук.-практ. конф., присвяч.. 98-й річниці з дня народж. В.П. Маслова (Харків, 28 лютого 2020р.). Харків: Право, 2020. 480 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений Рішенням президії ТПП України від 15.07.2014 № 40(3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14>

References

1. Halasz Ch. Das Recht auf bio-materielle Selbstbestimmung: Grenzen und Möglichkeiten der Weiterverwendung von Körpersubstanzen, Berlin Heidelberg 2011. 360 s.
2. Taupitz J. Wem gebührt der Schatz im menschlichen Körper? Zur Beteiligung des Patienten an der kommerziellen Nutzung seiner Körpersubstanzen // Archiv Für Die Civilistische Praxis, 1991. 191(3). S. 201-246. URL: www.jstor.org/stable/40995474
3. Punda A.O. Pravo na rasporyazhenie anatomicheskimi materialami v sisteme neimushchestvennykh prav // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. 2007. №1. S.41-42.
4. Petrini C. Ethical and legal considerations regarding the ownership and commercial use of human biological materials and their derivatives // Journal of Blood Medicine. 2012. Vol. 3. PP. 87-96.
5. Fink S. Einwilligung und vertragliche Regelungen zur Entnahme von Körpersubstanzen, deren Aufbewahrung und Verwendung in Biobanken // Inauguraldissertation zur erlangen des akademischen Grades Dr. der Rechte. Univ. Mannheim, 2005. 261 s.
6. Kvit N. Doghovir personaljnogho zberighannja biologhichnogho materialu – nova doghovirna konstrukcija v suchasnomu cyviljnomu pravi Ukrainy // Cyviljne pravo Ukrainy: novi vyklyky i perspektyvy rozvytku: materialy XVIII mizhnar.nauk.-prakt.konf., prysvjach.. 98-j richnyci z dnja narodzh. V.P. Maslova (Kharkiv, 28 ljutogho 2020r.). Kharkiv: Pravo, 2020. 480 s.
7. Cyviljnyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. # 435-IV // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2003. # 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/la-ws/show/435-15>
8. Reglament zasvidchennja Torghovo-promyslovoju palatoju Ukrainy ta regionaljnomy torghovo-promyslovymy palatamy fors-mazhornykh obstavyn (obstavyn neperebornoji syly), zatverdzhenyj Rishennjam prezydiji

TPP Ukrajiny vid 15.07.2014. # 40(3). URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14>